

6. Зубалій М. Структурні компоненти здорового способу життя / М. Зубалій, С. Закопало. – Одеса : НСУ, 2000. – С. 394 – 399.

7. Коган О. В. Формування здорового способу життя у старшокласників допоміжної школи : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.03 / О. В. Коган. – АПН України; Інститут спеціальної педагогіки. — К., 2006. — 20 с.

8. Мартиненко А.В. Формирование здорового образа жизни молодежи / А.В. Мартыненко, Ю.В. Валентик, В.Н. Полесски и др. – М.: Медицина. 1998. – 192 с.

9. Оржеховська В. М. Методика позбавлення неповнолітніх наркогенних звичок : Метод. посіб. / В. М. Оржеховська. - К.: ІСДО, 1995. - 260 с.

10. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений /авт. сост. Л.В. Мардахаев. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 368с.

УДК 376.1-056.34:376.016:51:371.26

Рецензент

Сак Т.В.

доктор психологічних наук,

професор

ПРОБЛЕМА САМОРЕГУЛЯЦІЇ У ДІТЕЙ ЗІ ЗНИЖЕНИМ ІНТЕЛЕКТОМ В ПРОВІДНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Л.І. Прохоренко

У статті висвітлюється проблема взаємоз'язку саморегуляції з мозковим субстратом процесів розвитку і діяльності суб'єкта.

Ключові слова: саморегуляція, енергетичний блок мозку, інформаційний блок мозку, регуляційний блок мозку, психічні процеси, мовленнєве опосередкування.

В статье освещаются проблемы взаимосвязи саморегуляции и мозга в процессе развития и деятельности субъекта

Ключевые слова: саморегуляция, энергетический блок мозга, информационный блок мозга, регулирующий блок мозга, психические процессы, речевое опосредствование.

This article is about the peculiarities of a problem self-regulate in a process of activities a for person.

Keywords: self-regulate, of three blocs brain, psychological process, speech accompaniment.

Виявлення закономірностей формування і функціонування процесу саморегуляції, який реалізується особистістю в різноманітних формах і

видах діяльності, вчинках, поведінці, є однією із загальнозначущих задач психолого-педагогічної науки. Тобто, проблема саморегуляції займає чільне місце у діяльності особистості, і на сьогодні залишається актуальним предметом досліджень в галузях педагогіки та психології.

У психологічних джерелах саморегуляція визначається не тільки як здібність, результатом якої є засвоєння досвіду, а й – цілеспрямована активність самого суб'єкта, його саморозвиток, що залежать від сформованості способів самоконтролю і самооцінки (А.К.Маркова, Н.Ф.Круглова, О.О.Конопкін, О.Ю.Осадько, Н.Л.Росіна, С.Л.Рубінштейн та ін.).

Проблема саморегуляції як психічних процесів, так і діяльності у психології набула особливої актуальності у середині минулого століття й різнобічно представлена в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних вчених (А.Бандура, Л.І.Божович, О.О.Конопкін, О.Ю.Осадько, У.В.Ульєнкова). Одні дослідники наголошують на взаємозв'язку саморегуляції і особистості (А.Бандура, Л.І.Божович, Г.Оллпорт, Дж.Роттер, З.Фрейд, В.О.Ядов); інші вчені – значну увагу приділяють саме психологічним механізмам саморегуляції (А.Адлер, Б.С.Братусь, О.О.Конопкін, Н.Ф.Круглова, А.В.Петровський та ін.).

Так, у роботах О.О.Конопкіна, О.Ю.Осадько, У.В.Ульєнкової розглядається внутрішня структура процесу усвідомленої саморегуляції, визначаються її складові: прийняття суб'єктом мети діяльності; моделювання умов діяльності; програма виконавчих дій; система суб'єктивних критеріїв досягнення мети; оцінка результатів діяльності; прийняття рішення про корекцію системи. Поряд з цим, О.О.Конопкін, Н.Ф.Круглова, В.І.Кузнєцов зазначають, що у формуванні саморегуляції відіграють значну роль волява та інтелектуальна сфери, від розвитку яких залежить управління власною діяльністю.

В аспекті психолого-педагогічних досліджень, з'ясовано, що будь-яка складна психічна діяльність спочатку носить розгорнутий характер, а в процесі розвитку змінюється не тільки функціональна структура психічних функцій, але і організація мозкових ланок, які відповідають за реалізацію цих функцій (Л.С.Виготський, Д.В.Воронцов, О.Р.Лурія, Н.В.Репіна, А.А.Ухтомський, І.І.Юматова). Тобто, підхід до розвитку таких психічних процесів, як довільне запам'ятовування, абстрактне мислення, саморегуляція тощо, повинно знайти своє відображення і в принципах організації мозкової організації.

Розв'язання проблеми розвитку психічних функцій, взаємозв'язок і саморегуляцією, віднайшла своє відображення в теорії системної динамічної локалізації вищих психічних функцій, розробленої Л.С.Виготським і О.Р.Лурією. Згідно цієї теорії, мозок має три структурно-функціональні блоки: енергетичний блок, блок прийому, переробки і збереження екстероцептивної інформації, блок програмування, регуляції і контролю складних форм діяльності. Автор зазначає, що лобні доли мозку

апаратом, який забезпечує формування стійких намірів, які визначають усвідомлену діяльність, функціонування порівняно складних програм діяльності й сприяє регулюванню будь-якої діяльності: перший блок бере участь в формуванні мотивів будь-якої усвідомленої діяльності, другий – забезпечує операційну сторону діяльності, третій – відповідає за формування саморегуляції діяльності.

Дослідження О.Д.Хомської, Л.С.Цветкової та інших нейропсихологів підтверджують припущення про складну ієрархічну організацію регулятивних процесів, підкреслюють роль лобних частин мозку, які утворюють третій структурно-функціональний блок програмування, регуляції і контролю складних форм діяльності.

Психологічні механізми саморегуляції діяльності, її структура, формування в онтогенезі, взаємозв'язок саморегуляції з продуктивністю психічних процесів і ефективністю діяльності, саморегуляції і самосвідомості висвітлені в працях вітчизняних і зарубіжних вчених А.Бандура, Дж.Блок, А.В.Брушлінський, П.Я.Гальперін, Д.Б.Ельконін, О.В.Запорожець, О.О.Конопкін, К.Копп, О.К.Осницький, У.В.Ульєнкова, І.Форман, Т.І.Шульга та ін.).

Доведена необхідність формування саморегуляції дитини в різних аспектах діяльності в дослідженнях Л.С.Виготського, Л.А.Венгер, Д.Б.Ельконіна, Н.Н.Подд'якова та ін; саморегуляції як однієї із центральних ліній розвитку дитини дошкільного віку (Н.П.Боркіна, О.В.Запорожець, З.В.Мануйленко); розвитку мотиваційно-потребової сфери в грі (Д.Б.Ельконін, М.Є.Усова); соціалізація дитини в грі (Н.П.Анікєєва, О.С.Газман та ін.); формування операцій і дій у дітей дошкільного віку – О.Л.Венгер; формування саморегуляції молодшого школяра (Л.Г.Бортникова, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, З.І.Калмикова, Н.С.Лейтс, Н.А.Менчинська, С.Л.Рубінштейн та ін.). Автори зазначають, що важливу роль у розвитку дошкільника відіграють такі особистісні утворення як мотиваційна сфера, волевові якості, формування довільності: формується довільний характер пам'яті, уваги, мислення дитини; виникає здатність діяти організовано у відповідності до поставлених задач; дитина навчається керувати своєю поведінкою, протіканням психічних процесів; формується самооцінка та саморегуляція. Дослідники вважають, що найчастіше навчальні утруднення в школі викликані саме недостатнім розвитком саморегуляції та рефлексії.

Вивченню молодшого школяра як суб'єкта навчальної діяльності на основі вивчення розвитку саморегуляції – найважливішого компоненту навчальної здібності до навчання присвячені роботи Л.С.Виготського, Л.А.Венгер, Д.Б.Ельконіна, Н.Н.Подд'якова та ін. Автори вважають, що початок шкільного навчання є сенситивним періодом становлення вищого рівня регуляції діяльності.

Як свідчать дослідження в галузях спеціальної психології та корекційної педагогіки у дітей зі зниженим інтелектом саморегуляція в

процесі навчально-пізнавальної діяльності неформована. Розвиток всіх її ланок на тлі інтелектуального та мовленнєвого недорозвинення відбувається із затримкою і відхиленнями (Н.В.Бабкіна, Т.А.Власова, Г.Й.Жаренкова, Н.І.Королько, В.І.Лубовський, М.С.Певзнер, Т.В.Сак, У.В.Ульєнкова, Н.О.Ципіна та ін.). Як зазначають дослідники, у дітей зі зниженим інтелектом відмічаються своєрідні особливості здійснення всіх етапів саморегуляції. При системному мовленнєвому недорозвиненні, недостатньому інтелектуальному розвитку, несформованості контролюючих дій, у дітей порушується опосередкування саморегуляції за процесом навчальної діяльності, що призводить до неадекватного ставлення до навчальних завдань, неправильного їх виконання, недостатньої перевірки та корекції. Як свідчать автори, діти з недоліками психофізичного розвитку потребують раннього виявлення притаманних їм порушень та корекційного впливу на провідну діяльність у сенситивні терміни потенційних можливостей розвитку дитини.

В працях присвячених вивченню пізнавальної діяльності дітей із ЗПР, досліджувався процес саморегуляції в контексті психічних функцій і процесів (Т.В.Сгорова, І.А.Коробейніков, В.І.Лубовський, О.В.Лурія, Н.О.Менчинська, Л.І.Перселені, Т.В.Сак, П.Б.Шошин та ін.); приділялася увага окремій ланці саморегуляції – самоконтролю (Є.Б.Аксьонова, С.О.Домішкєвич, Л.В.Кузнєцова, Г.І.Липкіна, Ю.Б.Максименко, Т.В.Пускаєва, У.В.Ульєнкова, та ін.). Дослідники наголошують на інфантильних рисах особистості дітей із ЗПР, які виявляються в переважанні ігрових інтересів над навчальними, недостатній цілеспрямованості, підвищеній навіюваності, невідповідальності, неадекватній самооцінці, невмінні дотримуватися поставлених вимог тощо.

Викладене висуває проблему формування саморегуляції у дітей зі зниженим інтелектом в різноманітних видах діяльності. У цьому полі важливим є формування саморегуляції в ігровій та навчально-пізнавальній діяльності дітей зазначеної категорії.

Як свідчать дослідження, серед численних причин, які гальмують розвиток будь-якої діяльності у дітей з вадами інтелекту, перед усе слід підкреслити недорозвиток інтерактивної діяльності кори головного мозку, низький рівень мисленнєвої діяльності, недоліки емоційно-вольової сфери, мовленнєвий недорозвиток. Одними із суттєвих недоліків ігрової та навчальної діяльності дітей з вадами інтелекту є невміння здійснювати самоконтроль і саморегуляцію. Недорозвиток саморегуляції зашкоджує розвитку здатності до складних форм довільної діяльності, тому дитина зі зниженим інтелектом не може правильно співвіднести власну діяльність із пред'явленими вимогами, виявити недоліки своєї діяльності та їх виправити (Г.М.Дульнев, К.С.Лебєдинська, О.Р.Лурія, С.Л.Мирський, М.С.Певзнер та ін.).

У психології дитини із ЗПР виділено низку особливостей пов'язаних зі становленням саморегуляції. На тлі недорозвитку когнітивної сфери

саморегуляція в процесі ігрової та навчальної діяльності відбувається з певними особливостями та затримкою і складається із окремих не пов'язаних між собою фрагментів (Н.Л.Білопольська, Н.І.Королько, І.В.Мартиненко, Н.О.Менчинська, Н.О.Нікашина, С.Ф.Ніколаєв, М.С.Певзнер, Н.М.Стадненко, Г.М.Дульнев, В.Г.Петрова, І.М.Соловйов). Ускладнення правил гри, їх інтелектуалізація часто призводить до фактичного її розпаду. Навчальна ситуація сприймається дітьми із ЗПР інфантильно, головним чином з позиції оцінки (тобто визначається не об'єктивним змістом завдання, а переважно від реакції, поведінки дорослого).

У галузі спеціальної психології ряд досліджень присвячені вивченню проблеми саморегуляції діяльності розумово відсталих дітей (Т.А.Власова, В.І.Лубовський, М.С.Певзнер та ін.); саморегуляції в контексті вивчення особливостей мислення і пізнавальної активності дітей із розумовою відсталістю (В.В.Лубовський, Г.М.Дульнев, В.Г.Петрова, І.М.Соловйов та ін.); саморегуляції і окремих психічних процесів (Н.П.Вайзман, Л.Ф.Гаврилов, К.М.Гуревич, И.В.Дубровіна та ін.); психічному розвитку дітей з вадами інтелекту (Т.Д.Ілляшенко, Н.І.Королько, В.В.Лебединський, Н.М.Стадненко та ін.); розвитку потенційних можливостей дітей з інтелектуальними недоліками (Л.С.Виготський, С.Л.Мирський, М.С.Певзнер, С.Я.Рубінштейн та ін.). Автори вказують на специфічні особливості в проявах саморегуляції в різноманітних видах діяльності у дітей з розумовою відсталістю: відсутність або частковість орієнтувального етапу в діяльності; недорозвиток розумової діяльності: в процесі порівняння предметів проявляють схильність до встановлення відмінностей, в той же час не вмючи визначити подібність, затрудняються діяти за зразком; порушення цілісності, цілеспрямованості, активності сприймання; порушення мисленневих операцій: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, класифікації; значні утруднення під час побудови простих умовиводів; недорозвиток саморегуляції: відхилення в проявах вольової регуляції, невміння планувати та перевіряти діяльність, критично оцінювати ситуацію, неадекватна самооцінка, низький рівень самоконтролю.

Зазначене піднімає проблему визначення шляхів формування саморегуляції у дошкільників та молодших школярів зі зниженим інтелектом в процесі провідної діяльності.

На підставі проведеного теоретичного аналізу спеціальної літератури і проблеми дослідження були визначені завдання, які спрямовані на підвищення сформованості саморегуляції у дітей зі зниженим інтелектом в процесі провідної діяльності:

- усвідомлення дитиною під час виконання діяльності ланок саморегуляції (мотиваційної, орієнтуючої, операційної та регулюючої);
- сформованості пізнавальної активності та мотивації в процесі діяльності;

- з'ясування здатності до вольової регуляції дій, вмінь виконувати контролюючі дії власної діяльності, вмінь планувати, контролювати та мовленнєво опосередковувати всі етапи виконуваної діяльності;

- рівня саморегуляції, який залежить від сформованості мотиваційного, орієнтуючого, операційного та регулюючого етапів діяльності;

- вмінь використовувати прийоми саморегуляції на кожному етапі діяльності: програмувати, контролювати, регулювати власну діяльність і оцінювати отримані результати;

- вмінь і навичок корекції виконаної діяльності.

Література:

1. Абульханова – Славская К.А. Деятельность и психология личности [Текст] / К.А. Абульханова – Славская. – М., Издательство «Наука», 1980. – 334 с.

2. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. – М.: Наука, 1973.

3. Проблемы высшей нервной деятельности нормального и аномального: В 2 т. / Под ред. А.Р. Лурия. – М., 1956, 1958.

4. Проблемы нейропсихологии (психофизиологические исследования) / Под ред. Е.Д. Хомской, А.Р. Лурия. – М., 1977.

5. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. / АПН СССР. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 1. – 485 с.

6. Эльконин, Д.Б. Избранные психологические труды / Под ред. В.В. Давыдова, В.П. Зинченко; АПН СССР. – М.: Педагогика, 1989. – 554 с.

УДК: 376.37:373.25 – 811.161.2.

Рецензент
Шевченко О. І.
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ФОРМУВАННЯ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ

Ю.В. Рібічук

В статті подано методичні рекомендації з формування зв'язного мовлення молодших дошкільників із ЗНМ.

Ключові слова: молодші дошкільники із загальним недорозвитком мовлення, формування зв'язного мовлення, корекційна робота.